

**COĞRAFIYANIN TƏDRİSİ METODİKASI
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ГЕОГРАФИИ
METHODS OF TEACHING GEOGRAPHY**

UOT 372.891

Təranə Mehman qızı İsmaylova
Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutunun böyük elmi işçisi

COĞRAFIYADA DİFERENSİALLAŞMA VƏ İNTEQRASIYA MƏSƏLƏLƏRİ

Tarana Mehman gızı İsmaylova
старший научный сотрудник Института Образования Азербайджанской Республики

ПРОБЛЕМЫ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ И ИНТЕГРАЦИИ В ГЕОГРАФИИ

Tarana Mehman Ismayilova
senior researcher of the Institute of Education of the Republic of Azerbaijan

ISSUES OF DIFFERENTIATION AND INTEGRATION IN GEOGRAPHY

Xülasə. Coğrafiyada diferensiasiya və inteqrasiya bəzən “analiz” və “coğrafi sintez” anlayışlarının bir növ analoqu kimi də nəzərdən keçirilir. İnteqrasiya mütləq coğrafi sintezin həyata keçirilməsini tələb edir. Amma eyni zamanda, diferensiasianın, coğrafiyanın müxtəlif sahələrinin ayrılmasının elmi yalnız təhlil yolu ilə apardığını və coğrafi sintezdən istifadəni istisna etdiyini düşünmək düzgün olmazdı. Coğrafi sintez həm coğrafiyanın ayrı-ayrı kifayət qədər böyük bölmələrində, həm də kiçik bölmələrin kənarlarında təbiidir.

Açar sözlər: *coğrafiya, diferensiasiya, inteqrasiya, təbiət, cəmiyyət, analiz, sintez, tədqiqatçılıq, ixtisaslaşdırma, təmərküzləşdirmə.*

Резюме. Дифференциация и интеграция в географии иногда рассматриваются как своего рода аналоги понятиям «анализ» и «географический синтез». Интеграция обязательно требует осуществления географического синтеза. Но вместе с тем было бы неправильно считать, что дифференциация, выделение различных отраслей географии ведет науку только по пути анализа и исключает применение географического синтеза. Географический синтез закономерен и в отдельных достаточно больших разделах географии, и на гранях более мелких подразделений.

Ключевые слова: *география, дифференциация, интеграция, природа, общество, анализ, синтез, исследования, специализация, концентрация.*

Summary. In geography, differentiation and integration are sometimes seen as a kind of analogue of the concepts of "analysis" and "geographical synthesis". Integration necessarily requires the implementation of geographical synthesis. But at the same time, it would be wrong to think that differentiation, the separation of different areas of geography, is carried out only by scientific analysis and excludes the use of geographical synthesis. Geographical synthesis is natural both in individual large sections of geography and at the edges of small sections.

Keywords: *geography, differentiation, integration, nature, society, analysis, synthesis, research, specialization, concentration.*

Coğrafiya minilliklər boyu bəşəriyyətə xidmət edən ən qədim elmlərdən biridir. Buna görə də coğrafiya çox vaxt fundamental elm adlanır. Lakin coğrafiyanın fundamental mahiyyə-

ti onun təxirəsalınmaz vəzifələri ilə ziddiyyət təşkil etməməlidir. Müasir coğrafiya bütöv elmlər sistemidir ki, onun ən mühüm vəzifələrindən biri təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadəni elmi

cəhətdən əsaslandırmaq və planetimizdə insan həyatı üçün əlverişli şəraiti qorumaq məqsədilə təbiətlə cəmiyyət arasında qarşılıqlı əlaqə proseslərini öyrənməkdir.

Coğrafiya elmləri sistemində dialektik əlaqədə olan inteqrasiya və diferensiallaşma prosesləri intensivləşir. Bu proseslərin təsiri altında vahid coğrafiyanın bütövlüyü artır və eyni zamanda özəl təbii və sosial-coğrafi ərazilər dərinləşir.

Beləliklə, bir sıra əlaqəli elmlərdə coğrafiya ilə yaxınlaşma və inteqrasiya istiqamətində müəyyən meyl müşahidə edirik. Bu, aydın coğrafi xarakter daşıyan bir sıra yeni sərhədanı fənlərin formalaşmasında özünü göstərir.

Coğrafiyada diferensiallaşma və inteqrasiya prosesləri müəyyən nəzəri əsaslara əsaslanaraq, konkret sosial sistemin xüsusi tələbatlarına əsaslanaraq dərk edilir, təhlil edilir, izah edilir, istiqamətləndirilir və proqnozlaşdırılır.

Bütün elmlərdə onların diferensiallaşdırılması (bölmələrinin, daha dar sahələrin və alt bölmələrinin ayrılması, ayrı-ayrı doktrinalara, nəzəriyyələrə və s. qədər) və inteqrasiyasının (ayrı-ayrı bölmələri, sahələri, alt bölmələri, doktrina və nəzəriyyələri birləşdirən) mürəkkəb və obyektiv prosesi mövcuddur. Elmin bir bütünə çevrilməsi, onların birliyinin formalaşması. Zahirən bir-birini inkar edən bu proseslərin hər ikisi ictimai praktikanın tələbləri ilə, istər istəhsal, istərsə də qeyri-istehsal sferalarında ixtisaslaşma və təmərküzləşmə, tədqiqat metodlarının təkmilləşdirilməsi, elmi-texniki tərəqqi ilə bağlıdır.

Alimlər elmin inkişafının daxili qanunauyğunluqları arasında diferensiallaşma qanununu (elmlərin inkişafının hər bir yeni mərhələsi daha təkmil tədqiqat metodlarından asılıdır və fundamental elmlərin öz obyektlərinin diapazonunu öyrənən bölmələrə “parçalanmasına” səbəb olur) fərqləndirirlər.) və inteqrasiya qanunu (hər bir yeni kəşf yeni biliklərlə müşayiət olunur və əlaqəli tədqiqatın geniş aspektini tələb edir.

Elmin diferensiallaşması prosesi qaçılmazdır və bütövlükdə mütərəqqi əhəmiyyət kəsb edir. Amma bunun başqa tərəfi də var - mərkəzdənqaçma meyilləri təhlükəsi, təbiətə vahid baxışın itirilməsi və coğrafiyaya xas olan təbiət və cəmiyyətin qarşılıqlı əlaqəsi. Bütün elmlərə xas olan bu proses coğrafiyanı da əhatə etmişdir. Elmin diferensiasiyası əsasən kortəbii şə-

kildə baş verir, onun “təzyiqləri” altında tələblərin və təcrübənin nəticəsidir.

Coğrafi inteqrasiya məsələsi XXIII Beynəlxalq Coğrafiya Konqresində qaldırılmışdı. Sistemlərin və strukturların öyrənilməsi, modelləşdirmə və s. ilə bağlı yeni yanaşmalar coğrafi inteqrasiya üçün yeni imkanlar açır. Lakin bütün şərtlər daxilində coğrafiya qarşılıqlı əlaqədə təbiəti, əhalini və iqtisadiyyatı əhatə etməlidir.

Coğrafiyada diferensiasiya və inteqrasiya bəzən “analiz” və “coğrafi sintez” anlayışlarının bir növ analoqu kimi də nəzərdən keçirilir. İnteqrasiya mütləq coğrafi sintezin həyata keçirilməsini tələb edir. Amma eyni zamanda, diferensiasiyanın, coğrafiyanın müxtəlif sahələrinin ayrılmasının elmi yalnız təhlil yolu ilə apardığını və coğrafi sintezdən istifadəni istisna etdiyini düşünmək düzgün olmazdı. Coğrafi sintez həm coğrafiyanın ayrı-ayrı kifayət qədər böyük bölmələrində, həm də kiçik bölmələrin kənarlarında təbiidir.

Coğrafi fənlərin hər birinin məkan (ərazi) sistemi şəklində öz maddi tədqiqat obyektini var: relyef sistemi (geomorfologiya), su sistemləri (hidrologiya), həyat sistemləri (biocoğrafiya), yaşayış məntəqələri, şəhərlər, təsərrüfat obyektləri (iqtisadi coğrafiya), təbii ərazi kompleksləri (fiziki coğrafiya) və s., coğrafiyaçıları uzun illər müxtəlif növ ərazi sistemlərini tədqiq edirlər. Bu ərazi sistemlərinin bütövlükdə nəzərə alınması daxili inteqrasiya və ya coğrafi fənlərin hər birində müxtəlif obyektlərin öyrənilməsinə kompleks yanaşma tələb edir, çünki bu obyektlər reallıqda bağlıdır.

Mürəkkəb problemi həll etmək üçün iki və ya daha çox coğrafi fənlərin söylərinin birləşdirildiyi fənlərəarası inteqrasiya getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Bir sıra hallarda onların təmasları üzərində gənc, mütərəqqi, praktiki əhəmiyyətli və sürətlə inkişaf edən fənlər yaradılır. Fənlərəarası inteqrasiya təbii olaraq coğrafiya elminin hüdudlarından kənara çıxır və nəticədə aqroiqlimologiya, bioiqlimologiya, biogeosenologiya, etnocoğrafiya, tarixi landşaftşünaslıq və s. kimi mütərəqqi fənlərin meydana çıxması ilə nəticələnir. Coğrafiya elmlərinin fənlərəarası inteqrasiyası prosesləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Coğrafiya elminin diferensiallaşdırılması zəruridir – o, noosferdə, onun müxtəlif məkan sistemlərində qarşılıqlı təsirin “dərindən” proseslə-

rini görməyə imkan verir. İnteqrasiya təkcə bu sistemləri dördölçülü məkan-zamanda üst-üstə qoymağa deyil, həm də inteqral sistemlərin və strukturların müəyyənləşdirilməsinə və coğrafiya elminin daxili qanunlarının kəşfinə yüksəlməyə imkan verir.

Problemnin aktuallığı. Coğrafiyada diferensiallaşma və inteqrasiya prosesləri müəyyən nəzəri əsaslara əsaslanaraq, konkret sosial sistemin xüsusi tələbatlarına əsaslanaraq dərk edilir, təhlil edilir, izah edilir, istiqamətləndirilir və proqnozlaşdırılır.

Problemnin elmi yeniliyi. Gerçəkliyi inkişafın ən yüksək (noosferik) səviyyəsində birləşdirən elm-

lər qrupuna bütövlükdə coğrafiya daxildir. Onu parçalamaq olmaz. Coğrafiya elmi mütləq olaraq məkanda – zamanda hadisələrin əlaqəsini, hadisə və proseslərin sintezini və onların inteqrasiyasını öyrənməyi tələb edir.

Problemnin praktik əhəmiyyəti. Konkret tədqiqatların həyata keçirilməsində coğrafiya elmlərinin fənlərarası inteqrasiyası prosesləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Fənlərarası inteqrasiya öz ifadəsini çoxsaylı sintetik xəritələrin tərtibində tapmışdır. Bu xəritələr müxtəlif təbiət obyektlərini, əhalini, iqtisadiyyatı qarşılıqlı əlaqədə göstərir.

Ədəbiyyat:

1. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu. – Bakı, – 2009.
2. Ümumtəhsil səviyyəsində yeni dövlət proqramları (kurikulumları). – Bakı, – 2013.
3. Анучин В.П. Теоретические основы географии – М: Мысль, – 1972.
4. Игнатъев Е.И. Принципы и методы медикогеографического изучения природных компонентов географической среды / Медицинская география. Итоги, перспективы./– Иркутск, –1964.
5. İnteqrativ kurikulum: Məhiyyəti və nümunələr. Müəllimlər üçün vəsait (müəllif qrupu) – Bakı, – 2005 (İREX təşkilatının xətti ilə)

E-mail: teraneler@mail.ru

Rəyçilər: *ped.ü.fəl.dok.* **A.M. Bəkirova,**
ped.ü.fəl.dok. **Ə.A. Gərayev**